

JIRÍ C V E T L E R

ČESKÝ A SLOVENSKÝ PODÍL NA POZNÁVÁNÍ ZÁKONÍKU
CARA STEFANA DUŠANA

Příběhem této práce původně jen na české badatele a toliko na studium Dušanova zákoníku /Dz/ zaměřené se ukázalo, že hlavní podíl na vlastním studiu Dz i na zjišťování jeho rukopisů má Slovák Pavel Josef Š a f a ř í k . To si vyžádalo změnu v názvu, jak je ahora uveden.

Z obecně známých příčin docházelo ve 14. stol. v některých evropských státech k pokusům dosavadní právo obyčejové kodifikovat. V srbském státě došlo za cara Stefana Dušana /1336 - 1355/ k uzákonění souboru právních norem na dvou sněmech, r. 1349 a 1354. Přispělo k tomu připojení částí byzantského území k srbskému státu. Dušan se označoval za "cara Srbů i Řeků" a využil toho k sjednocení právního řádu, aby byl v souladu jak s obyčejovým právem srbským, tak s byzantským. Došlo k tomu, jak prokázal Nikola R a d o j č i ć , a jak předpokládal již dříve ruský právní historik Fedor Z i g e l , obsáhlou recepcí byzantského práva.

Ale kodifikace musila brát zřetel i na značné rozdíly ve skladbě srbské a byzantské společnosti, a proto je Dz cenným pramenem nejen pro právní řád a jako doklad vysoké státnosti feudálního Srbska, ale i pro poznávání jeho ekonomických a mimo-právních vztahů. Stojan N o v a k o v i ć jej charakterizoval jako "nejlepší kulturní dílo srbského středověku". Ovšem podobně jako jinde měla kodifikace i v Dušanově státu především utvrdit dosavadní pravidla, podle nichž feudálové vykořisťovali

poddané a umožnit dokonalejší využívání závislého obyvatelstva.

Ztráta srbské samostatnosti v polovině 15.stol. a osmanská nadvláda byly příčinami, proč v pozdějších dobách zanikla v odborných kruzích historiků známost o Dz. Shudou okolností připadly první novodobé zmínky o něm a pak jeho uveřejnění do počátků romantického hnutí, jež ovládlo také pokud jde o vztah k historickým pramenům, téměř první dvě třetiny 19.stol. Pro slovanští badatele mělo pátrání po stopách romantiky představeného dávnověku zvláštní smysl. Jejich bádání mělo ukázat, že Slované pro svou demokracii, volnost, rovnost a jiné domněle jen jim vlastní přednosti, zaslouží si významnějšího postavení i v Evropě 19.století.

Po vyložení těchto obecně známých věcí zabývá se tato práce českým a slovenským podílem na poznávání a studiu Dz. Rozumí se jí především práce, jejichž cílem bylo zjistit kvalitu již známých rukopisů Dz a pátrat po dalších. Představitelem této činnosti je Slovák, Pavel Josef Šafařík, který v letech 1819 -1833 působil v Novém Sadu, tehdejším kulturním středisku Srbů v Uhrách. Roku 1830 objevil tam rkp zvaný Chodošský. Pokládal jej za velmi starý a původní a proto mu věnoval zvláštní pozornost. Zajímal se však zprvu více o jiné památky srbského písemnictví. Teprve když ho požádal polský právní historik Wacław Aleksander Maciejowski o pomoc pro své později proslulé dílo *Historya prawodawstw słowiańskich*, věnoval se obzvláště tomuto zákoníku. Opsal, přeložil a komentoval jej pro Maciejowského. Přítomná práce ukazuje, jak nezištně dal Šafařík své výsledky k dispozici. Maciejowski přenechal tento materiál svému spolupracovníkovi Andrzejí Kuchar-skému, který jej vydal spolu s jinými prameny slovanických práv

r.1838, sice s uvedením Šafaříkova autorství, ale bez jeho vědomí. Tato práce se zabývá touto edicí, uvažuje Šafaříkovy předpoklady pro ni, rozebírá a hodnotí ji. Přestože vydání svých výsledků Šafařík takto nezamýšlel, vyniká tato edice nad dosavadní vydání Dz v závažných směrech a byla na dlouhá desetiletí základem, z něhož vycházeli pozdější badatelé.

K své vlastní edici Dz přistoupil Šafařík teprve r.1851. Za základ vzal rkp Chodošský a zařadil jej do souboru "Památky dřevního písemnictví Jihošlovanův". V tomto vydání však nepodal ani překlad ani komentář k Dz, nýbrž jen krátké ediční připomínky.

Když byl v 60.letech 19.stol. objeven další rkp Dz, Prizrenský pojal jej Harmenegild Jireček do své sbírky "Svod zákonův slovanských", 1880. Ukázalo se, že Prizrenský rkp je spolu se Stružským rkp. nejstarší a slouží proto nyní za základ studia Dz. Šafařík ho neznal. Překvapuje však, že ze známého mu rkp.Rakoveckého, který podceňoval, neuveřejnil jeho doslov, který, jak ukázal R a d o j č i ć, má značný význam a ze všech asi dvacetipětí rkp Dz dosud známých, toliko v Rakoveckém je zachován.

Významný pramen dal podnět k dvěma českým studiím. Autorem první je František P a l a c k ý /"Právo staroslovanské aneb srovnání zákonů cara Stefana Dušana srbského s nejstaršími řády zemskými v Čechách", 1837/. Zabývá se srbským a českým právem z komparativního stanoviska. Čin Palackého, ač neprávnicka, svědčí o důmyslném vypořádání s problematikou, která sváděla k iluzivním výkladům. Jeho pojednání je sice plodem romantického názírání na domnělou původnost slovanského zřízení, ale sledující konkrétní české i srbské instituty a opírajíc se o prameny, vy-

niká nad současně práce polských právních historiků. Aleksandar S o l o v j e v přikl má primát v srbské právní historiografii /"Stogodišnjica prve rasprave iz istorije srpskog prava", 1937/, ale ono je i první českou prací ze slovanských právních dějin. Odborná hodnota studie Palackého byla ovšem v podstatě překonána, ne však její význam politický. Přeložili a vydali si ji Srbové výslovně k 500.výročí Dz /v Glasniku Srpskog učenog društva - Srbske slovesnosti, 1849/ a ještě při 600.výročí r.1949 bylo jí Srbskou akademií věd s uznáním vzpomínáno /Glasnik Srpske Akademije nauka, 1949, 341,342 i jinde/.

Druhou českou prací o Dz je krátký článek P. J. Šafaříka "O vzdání" v ČČM 1844. Obsahuje pokus o výklad termínu "uzdání", použitého v čl.102 Dz. Jde o institut podobný českému "vdání", o kterém pojednal 1941 Václav V a n ě č e k .

Studii, které se mnohem později zabývala celým Dz, je "Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan". Uveřejnil ji v "Archiv für slawische Philologie", 22, 1900 Konstantin Jireček. Má sice formu rozšířené recenze druhého vydání Prizrenského rkp Stojana Novakoviće z r.1898, ale přináší na sedmdesáti stranách mnoho vlastních Jirečkových výsledků. V přítomné práci jsou hodnoceny, přičemž z nedostatků nejzávažnější je, že Jireček, ačkoli sám též odborník-byzantolog, podcenil recepci byzantského práva.

Práce se posléze zabývá těmi českými spisy, které se jen okrajově dotkly Dz. Jejich autory byli zejména Karel K a d l e c /Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves, 1933/ a Theodor S a t u r n i k /"Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů", 1922/. Z nejmlad-

ších to byl předčasně zesnulý Vladimír P r o c h á z k a . Zmínky si zaslouží i "Soupis staroslovanských rukopisů Národního Muzea v Praze", 1957, pořízený mravenčí píli Josefa V a š i c i a Josefa V a j s e . Mezi nimi jsou zejména kodexy, obsahující Dz, které Šafařík získal a přivezl do Prahy, kde se jeho odkazem spolu s ostatními částmi jeho pozůstalosti staly vlastnictvím českého národa. Protože je mezi nimi i rkp Rakovecký se svým unikátním doslovem, zachovává si Šafaříkův odkaz svůj význam i do budoucnosti.

Ke studiu Dz přistupovali badatelé v různých dobách s rozdílnými cíly. Romantická věda se snažila objevovat v něm stopy ryze slovanských institucí, šlo jí o to, co v něm mohla považovat za originální. Byla sice ochotná připouštět vlivy jiných práv slovanských, nikoli však neslovanských. Nejméně ochotni byli romantičtí vědci hledat v Dz vlivy byzantské. Přispívalo k tomu také obecné podcenění byzantského státu, jak přežívalo ještě do druhé poloviny 19. stol. Nehledal je v něm Šafařík, ani Palacký a podcenil je i Konstantin Jireček.

Pozitivistická věda o dějinách postavila proti romantickým hypotézám prameny samotné a jejich střizlivá mluva rozmetala staré představy o původnosti Dz. Pozitivisté upadali do jiných chyb, které pramenily dílem z přemíry kritičnosti, dílem z idealizování legislačtorské osobnosti Dušanovy a domněle filantropických cílů jeho zákonů, hlavně však z podceňování anebo z úplné neznalosti třídní povahy dějinného vývoje a třídní podstaty práva a tedy i na ni zaměřené funkce Dušanova zákonodárství.

Marxistické historiografie uznává relativní pokrokovost Dz, ale v jiném smyslu, totiž v překonávání feudální rozdrobenosti

sjednocování právního řádu směrem ke státům novověkého typu. Snaží se vyloučit ustanovení Dz a jejich racionem legis jinak, třídně a materialisticky. Jejím představitelem je pokud jde o Dz zejména bělehradský právní historik Dragoslav Janković.

- - -

Die Gesetze des serbischen Caren Stefan Dušan aus den Jahren 1349 und 1354 wurden der gelehrten Welt erst an der Wende des 18. u. 19. Jhdts zugänglich gemacht. An der Suche nach ihren weiteren Manuskripten, an deren Herausgabe und Studium hat sich der Slowake Pavel Josef Šafařík bahnbrechend hervor getan und einige tschechische Gelehrten beteiligt. Insbesondere war es František Palacký mit einer 1837 erschienenen Abhandlung, in welcher er einige serbische und altböhmische Rechtsinstitute vergleicht. Diese Studie hatte auch eine politische Bedeutung für den serbischen Staatsgedanken im 19. Jhd. Später /1900/ widmete auch Konstantin Jireček der Dušanschen Gesetzgebung eine umfassende Studie. Die Kodifikation wurde nach den romantischen Historikern auch von den Positivisten bewundert, erst die marxistische Historiographie beurteilt sie kritisch.